

MIKLÓS ISTVÁN [MIKÓ IMRE] (1911–1977):
AZ OROSZ IRODALOM ELSŐ MAGYAR TOLMÁCSOLÓI ERDÉLYBEN¹
(Részlet)

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XIX. század folyamán a fiatal orosz irodalom nagy írók és nagy művek egész sorozatával lepi meg a vén Európát. Gorkij így sorolja fel őket: „Az óriás Puskin, legnagyobb büszkeségünk és Oroszország szellemi erőinek legteljesebb kifejezője..., az önmagával és az emberekkel szemben egyaránt könyörtelen Gogol, a merengő Lermontov, a szomorú Turgenyev, az indulatos Nyekraszov, a nagy lázadó Tolsztoj és beteg lelkiismeretünk – Dosztojevszkij...”² Az orosz irodalom nagy klasszikusait azonban külföldön csak elkésve, inkább a század második felében ismeri meg az olvasó. 1848 előtt az orosz írók művei a határokon túl csak néhány lelkes irodalombarát tolmácsolásában, aránylag szűk kör előtt ismereteseek.

Az orosz irodalom a román fejedelemségekben hamarabb érezte hatását, mint Erdélyben. 1823–1834-ig Havasalföld és Moldva orosz protektorátus alatt állott, a Regulamentul Organic előkészítette a nemzeti képviselőt alkotmányos formáit, a két román fejedelemség megtette az első lépést a török iga alóli végleges felszabadulás felé. Ilyen politikai helyzetben a román írók is közvetlenül meríthettek az orosz irodalom forrásaiból. Már a száműzetését Kisinyovban töltő Puskin életében egyes műveit átültetik román nyelvre, halála évében pedig C. Negruzzi fordítja le 'A fekete kendő'-t. Nyomába lépnek Al. Donici, C. Stamati, B. P. Hasdeu műfordításai.

A cári Oroszország kínai fallal vette körül magát, s ezért Erdéllyel később alakultak ki az orosz kultúrkapcsolatok. Külföldi utazó a legritkább esetben kaphatott beutazási engedélyt a cári birodalmába. Kőrösi Csoma Sándor 1819-ben Oroszországon át akar, a magyarok vándorújtját követve, az őshazába indulni, de határátlépési engedély hiányában kénytelen a Balkánon és Kis-Ázsián át megközelíteni a magyarok első otthonát. 1828-ban Bölöni Farkas Sándor ír Ogyesszába, hogy az Oroszthonban esetleg még élő magyarokat felkutassa, de választ nem kap, s így nyugat felé veszi útját.

Jellemző, hogy a velünk szomszédos Oroszország kultúrája először nyugat-európai közvetítéssel jut el Magyarországra. A csereviszony a XVIII. és XIX. század fordulóján indul meg Oroszország és Németország között, s német forrásból táplálkoznak az első magyar híradások az orosz irodalomról. Két alapvető bibliográfiai összeállítás könnyíti meg az eligazodást az orosz és magyar irodalom első kapcsolatainak bozótjában.³ Megtudjuk belőlük, hogy Toldy Ferenc volt az első, aki Magyarországon az orosz irodalmat észrevette, és több

¹ Forrás: Miklós István: Az orosz irodalom első magyar tolmácsolói Erdélyben. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1958.

² Puty oszvobozsgyenyija (A felszabadulás' útja) 1917. évi 1. sz. – Idézi A. M. Jegolin, 'Gorkij i ruszkaja lityeratura' (Gorkij és az orosz irodalom) című tanulmányában. Moszkva, 1949. 8.

³ György Lajos: A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai. Erdélyi Tudományos Füzetek, 200. sz. Kolozsvár, 1946. 124. – Kozocsa Sándor: Az orosz irodalom magyar bibliográfiája. Budapest, 1947. 335.

cikkben számolt be róla német és francia nyelven megjelent irodalomtörténeti tanulmányok alapján. Első cikke 1828-ban jelent meg a Tudományos Gyűjtemény X. kötetében (105–114. l.) 'Orosz poézis' címen. Tíz év elteltével már napvilágot látnak az első műfordítások az Athenaeumban, ha nem is közvetlenül oroszról fordítják magyarra.⁴ Kazinczy Gábor országgyűlési elfoglaltságai mellett egyre több időt szentel az orosz irodalom közvetítésének, s többnyire német források alapján ismerteti az orosz írók munkásságát, és elbeszéléseket fordít magyarra.

Minket azonban az orosz irodalom erdélyi jelentkezése érdekel elsősorban, ami nem sokkal marad el a pestitől, sőt helyenként meg is előzi azt. Az orosz élet hazai folyóiratainkban tükröződik a legteljesebben, amennyire 1848 előtt teljességről lehet beszélni. Történelmi visszapillantások, néprajzi vizsgálatok, útleírások, politikai röpiratok jelennek meg.

Tartsuk meg az időrendet. Döbrentei Gábor 'Erdélyi Múzeum'-a (1814–1818) célul tűzi ki a külföldi irodalom ismertetését, de orosz anyagot nem találunk első tíz füzetében. Az első orosz tárgyú közlemény a Nemzeti Társalkodó 1831. november 26-i számában⁵ jelent meg 'Mencsikoff és Dolgoruky' címen Szilágyi Ferenc evangélikus református professzor tollából, s benne I. Péter barátjának romantikus történetét mondja el a szerző a nagy cár halála után, amikor Dolgoruky herceg Mencsikoffot Szibériába száműzette. Egy másik cikk Nagy Pétert az új Prometheus névvel illeti, mint aki „a civilizáció napnyugaton ragyogó napjánál meggyújtotta fáklyáját, birodalmának vastag setéségét jóltevő világával megritkította” (128. l.). A szerkesztő bizonyára Ferenc abszolutizmusára gondol, amikor Pétert magasztalja. Nagy Péter alakja egyébként a legtöbb későbbi közleményen is végigvonul, sőt a Nemzeti Társalkodó apokrif végrendeletét is közli, melyben Oroszország európai hivatásának teljesítését bízta utódaira (Nemzeti Társalkodó, 1844. I. félév 11. sz.).

Aztán egy angol kapitány, C. Colville 1832-ben megjelent oroszországi útleírásából közöl a lap részleteket (Nemzeti Társalkodó, 1834. II. félév 9., 13., 14. sz.), s a fővárosi élet, a népszokások és katonai parádék leírása mellett úgy mellékesen megemlíti, hogy „literatúrájuk még bölcsőben van, poétájuk Pouschin” (Uo. 1834. 14. sz. 219.). Az útleírások ezután is jelentős helyet foglalnak el a Nemzeti Társalkodó és a most induló Vasárnapi Ujság⁶ hasábjain. Hol egy angol kereskedő számol be Szibériáról Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi evangélikus református lelkész tolmácsolásában,⁷ hol Hánsztén norvég természetvizsgáló megfigyeléseit közli Brassai Sámuel (Vasárnapi Ujság, 1838. 196–9. sz.). Egy jellemzését érdemes ideiktatni: Pétervár címerének leginkább a Jupiter fejéből kiugró Minervát választaná, mivel Péter semmiből teremtette az új fővárost, Moszkva címerének hamvaiból feléledő Főnixet, tudniillik olyan gyakran égett le.

Nem véletlen, hogy az erdélyi szerkesztők érdeklődése mindinkább az Oroszországban élő kis népek szabadságtörekvései felé fordul. A Nemzeti Társalkodó követésre méltó példaképpen beszél a zsidók helyzetének rendezéséről (Nemzeti Társalkodó, 1836., II. 22. sz.), Ceasar Famin nyomán a Kaukázusról, Georgiáról és a cserkeszekről közöl hosszú történelmi és földrajzi leírást G. J. tollából (Nemzeti Társalkodó, 1839., I. 19–22. sz.). A Vasárnapi Ujság a kirgiz kozákok életmódját, erkölcsait, szokásait ismerteti (Vasárnapi Ujság, 1835., 85–87. sz.), a cserkeszek hősi védekezéséről (Vasárnapi Ujság, 1840., 306. sz.) és a khivai táborozásról ír, ahol az orosz katonaságnak a helyi lakosokkal kellett megküzdenie (Vasárnapi Ujság, 1840., 309. sz.).

⁴ 'A testnélküli lélek'. Orosz mese. Fordította Kazinczy Gábor. 1838. I. k. 7. sz. – 'A kozák'. Kozák legenda. Fordította J. 1838. I. k. 13. sz.

⁵ A Nemzeti Társalkodó 1831–1844-ig jelent meg Kolozsvárott. Szerkesztője Szász Károly, aki a „jó tónust” kívánta népszerűsíteni. Testvérlapja volt Méhes Sámuel Erdélyi Híradó című politikai lapjának (1826–1848).

⁶ A Vasárnapi Ujságot ugyancsak az Erdélyi Híradó kiadásában Brassai Sámuel indította meg 1834-ben a „közhasznú ismeretek terjesztésére.” A lap 1848-ban szűnt meg.

⁷ Nemzeti Társalkodó, 1847. II., 13–14. sz.; ugyancsak a szibériai száműzöttekről ír a Vasárnapi Ujság 1835. évi 40. száma.

Az orosz birodalom tehát már nem a régi titokzatos óriás, népei nemcsak etnográfiai érdekességet jelentenek, „Muszkaország” a maga valóságában kezd kibontakozni a hazai olvasók előtt. Az oroszok és nem-oroszok osztályviszonyairól egyenlőre csak leltárszerű felsorolásokat kapunk (az oroszok 14 classisa, a cserkeszek 5 osztálya stb.), de a nemzetiségi ellentétek már dinamikusán rajzolódnak fel a reformkor nemzeti felszabadulásra vágyó tömegei elé. Az írók rokonszenvvel kísérik a kis népek szabad életét, s ennek köszönhetjük az orosz közvetítéssel hozzánk eljutott első versfordítást is, mely eddig elkerülte a kutatók figyelmét.

Fentebb már hivatkoztunk a Vasárnapi Ujság 1835. évi kötetében a kirgiz kozákokról szóló cikksorozatra. A szerző nem tünteti fel a nevét, de a Vasárnapi Ujságban megjelent közlemények legnagyobb részét Brassai Sámuel írta, s a szerző neve csak olyankor szerepel, amikor az nem azonos a szerkesztőével. Bevezetésként elmondja, hogy „az ázsiai népek között létez egy teleptelen kóborló nép, melyet csak a muszkák ismernek, minthogy az ő ázsiai birtokaik szélénél tanyáznak. Ezeket egy muszka tudós ember közelebbi munkájában bőven leírván, némi szűk kivonatokat közlünk belőle olvasóinkkal. Érdekesekek ezen tudósítások nekünk magyaroknak azért is, mert félő, hogy szittyai elődeink életmódja sem sokat különbözött ezen kóborló fél vadakétól” (731. l.).

A kirgiz népszokások részletes leírása során a szerző megemlíti, hogy „a verselés és muzsikálás is kedves foglalatosságuk. Íme egy példa daljaik közül”:

Látod ama' havat?
Szerettem teste, fejérből.
Látod a' vért, mely ama' leölt báránból foly?
Arczai pirosbak.
Látod ezen elüszkölt fa törzsökét?
Haja feketébb.
Tudod-e mivel írnak khánunk mulláji?
Szemöldökei feketébbek, mint az ő tentájuk.
Látod eme' tüzes szemet?
Szemei elevenebb fénnel ragyognak.⁸

A rendelkezésünkre álló két könyvészeti mű az első orosz versfordítónak Kriza Jánost tartja, aki 1841-ben két kozák, egy cserkesz és egy orosz dalt ültetett át németből. Sőt György Lajos azt is hozzáteszi, hogy Bérczy Károly, az Anyegin kiváló fordítója „volt az első magyar író, aki... közvetlenül orosz eredetiből fordított” (György L. i. m. II). Az első versfordítás és az első közvetlenül orosz nyelvből történt fordítás kérdéséhez újabb adalék Brassai műfordítói munkásságára.

Brassai Sámuel széleskörű tudományos és irodalmi érdeklődését hazája legnagyobb szomszédja, az orosz birodalom sem kerülte el. A Vasárnapi Ujság első számában közölt bevezető cikkében célul tűzi ki „a föld kerekiségén élő nemzetek különböztetése mivolta és szokásai” leírását. A nagyhatalmak közül elsőnek „A muszká”-t tárgyalja (Vasárnapi Ujság, 1834., 1–2. sz.), s csak azután következik Ausztria. A Vasárnapi Ujság állandóan felszínen tartja az orosz kérdést, és figyelemmel kíséri azt a nagy előhaladást, amit Oroszország Nagy Péter óta megtett. „Alig több száz esztendőnél, hogy a muszka vagy orosz nemzet kezdett kiemelkedni a vadságból és bárdolatlanságból, és már ma némely osztályai Európának legpallérozottabb nemzeteivel vetélkednek.” (Vasárnapi Ujság, 1835., 316.). Az orosz birodalom népeinek tanulmányozása során ismerkedik meg a kirgiz népszokásokkal, és

⁸ Vasárnapi Ujság, 1835. november 29-i, 87. sz., 750. A verset az eredeti helyesírással közöltük. Az utolsó előtti sor utolsó szava az eredetiben „szemet.” A Vasárnapi Ujságban előfordulnak sajtóhibák, s itt valószínűleg „szemet” kell helyette érteni, ami a hasonlatot még jobban kidomborítja.

fordítja magyarra szabadon egyik dalukat, melyben a költő a fehér hó, a kiontott vér, az elüszkösödött fa, a tinta és a parázs színével festi meg szerelme arcképét.

A kirgiz dal orosz közvetítéssel jutott el a Vasárnapi Ujság hasábjaira, amint azt a fordító cikkében meg is jegyzi. A cikkből nem derül ki, hogy ki volt az a „muszka tudós ember”, aki a kirgiz dalt feljegyezte, sem pedig az, hogy Brassai oroszból vagy más nyelvből fordította-e a tanulmányt és a dalt magyarra. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy Brassai valamilyen nyugati nyelven megjelent dolgozatot vett alapul, mert nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy már 1848-ban tudott volna oroszul. Így is azonban ez a kirgiz szerelmi dal első jelentkezése irodalmunkban egy kis népnek, mely akkor a hódító cárizmussal vívta a maga harcát. (...)

Brassai azonban nemcsak ezen a téren végzett úttörő munkát. Ő volt az első magyar műfordító, aki megtanult oroszul, és orosz eredetiből fordított magyarra. Hogy mikor tanult meg, arra vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. A Vasárnapi Ujságból – amit 1848 júniusáig szerkesztett, amikor ősz szakállal bevonult a nemzetőrségbe – csak az derül ki, hogy orosz műveket is használt fel forrásmunkának. A forradalom leverése után a Nemzeti Társalkodó és a Vasárnapi Ujság néhány cikke miatt üldözik. Már 1838-ban a Nemzeti Társalkodó hasábjain az angol alkotmányról szólva azt írta: „Az Európai Jus Publicum még mindig annál az elvnel van, hogy a szegény ember gazember” (Nemzeti Társalkodó, 1838. I. 21. sz.). Ezért a szerkesztő és a cikkíró egyaránt feddésben részesült. A Vasárnapi Ujságban támadta a reakciós urakat, és követelte az úrbéres nép „földi üdvezülését.” Ellenségei kommunistának is nevezték.⁹ Ezért a forradalom után bujkálnia kell. Kőváry László feltevése szerint egy darabig a szatmári és máramarosi hegyekben bujdosott, juhásztornak szegődött egyszerű rutén parasztok közé, megtanulta nyelvüket, s így már később könnyű volt elsajátítania az orosz irodalmi nyelvet (Fitz J., i. m. 188.).

Hosszas bolyongás után végül Pestre költözik, és csak 1859-ben tér haza, amikor visszahívják a kolozsvári unitárius kollégiumba a matematika tanszékre. Pesten jelennek meg műfordításai franciából, angolból és németből. 1856-ban adja ki első fordítását, amelyen már feltünteti, hogy orosz eredetiből fordított. A Csengery Antal és Kemény Zsigmond szerkesztésében megjelenő A Magyar Nép könyvtára 1856. évi első füzetében közli 'A macska' című elbeszélést. Szerzőjét nem említi, csak annyit jegyez meg, hogy „orosz beszély”, és orosz eredetiből fordította Brassai Sámuel (259–271. l.). Tehát Bérczy Károly kitűnő Anyegin-fordítása (1866) előtt már tíz évvel Brassai elsőnek fordított orosz eredetiből egy, kétségtelenül kisebb értékű, irodalmi munkát. Az első orosz eredetiből fordított mű megjelenésének így éppen most múlt száz éve.

Az is jellemző, hogy Brassai választása nem valamelyik klasszikus alkotásra esett, hanem olyan elbeszélést fordított magyarra, amelynek motívumait más nép irodalmából is ismerjük. Itt bizonyára a tudós szólalt meg benne, aki mindig hadakozott az áltudomány és a kuruzslás ellen. Az elbeszélés szatirikus kétélű kardja ugyanis a képzelt betegre és a tudákos orvosra mér csapást. Zernuskin, a kis tisztviselő szereti a macskát, de amikor azt hallja, hogy a macska csak annak sugdos a fülébe, akinek varangyos béka van a fejében, megbetegszik. Ivanovics Bogdan orvos pedig hajlandó kioperálni a varangyos békát betege fejéből, és ezzel a csodálatos műtéttel szándékszik megalapozni a karrierjét. Az elbeszélést legjobban a mottója jellemzi: „Kritikus: Mit akar ön ezzel a beszéllyel? Szerző (alázatos főhajtással): Semmit, csak el akarom beszélni.”

Brassai Kolozsvárra való visszatérése után is munkatársa marad a pesti folyóiratoknak. Arany János Szépirodalmi Figyelője a hatvanas évek kezdetén több orosz elbeszélést közölt. Az 1860/61. évi kötetben jelenik meg Gogoltól 'A köpenyeg', gr. Szollogubtól 'A gyógyszerészné'.¹⁰ A fordító nevét csak csillagok jelzik. Fitz József valamennyit Brassainak

⁹ Fitz József: Brassai Sámuel. Budapest, 1912. 189.

¹⁰ Szépirodalmi Figyelő, 1860/61., 23–26. sz., Gogol, 'A köpenyeg'; uo. 39–40. sz., Szollogub, 'Előkelő világ'; uo. 1862. II. 1–7. sz., Szollogub, 'A gyógyszerészné'.

tulajdonítja (Fitz J., i. m. 416.). Kozocsa Sándor megállapítása szerint az első kettőt Arany János fordította. György Lajos azt is hozzáfűzi, hogy a fordítás németből történt, és Arany János bizonyára ezért hallgatta el a nevét (i. m. 22.). Egyébként mind a két elbeszélés a Gyulai Pál-féle 'Olcsó Könyvtár'-ban is megjelent.¹¹ A Szépirodalmi Figyelőben a fordító nevének feltüntetése nélkül közzétett harmadik orosz elbeszélés fordítója nem lehet vitás. 'A gyógyszerészné' című elbeszélés, mondhatni kisregény, szintén megjelent az 'Olcsó Könyvtár' sorozatában az 1877. évfolyam 23. számaként, s a címlapon ez olvasható: „Oroszból fordította Brassai Sámuel.” A szöveg megegyezik a Szépirodalmi Figyelőben másfél évtizeddel azelőtt megjelent fordítással.

Vlagyimir Alekszandrovics Szollogub (1813–1883) orosz írónak 'A gyógyszerészné' egyik fiataalkori elbeszélése (1841–1842), amelyet realista és szatirikus vonásaiért Belinszkij is sokra értékelt. Az elbeszélés a Gogol 'Köpenyeg'-e és Dosztojevszkij 'Szegény emberek' című regénye közötti időszakban jelent meg, és a realista író eszközeivel mutatja be a német Burschenschaft életét, a hidegen számító bárót, a gyógyszerész „kisembert”, s az igaz szerelemre vágyó Sarlottát. Csapást mért az egyik oldalon a nagyvilági élet hiúságaira, a másikon a kisváros kicsinyességei felé. Középpontjában társadalmi konfliktus áll, aminek a német és orosz környezet leírása bizonyos nemzetiségi színezetet is kölcsönöz. Führenheim orosz báró egy vidéki német egyetemen tanára lányának udvarol, de az első hírre, hogy otthon örökség vár rá, faképnél hagyja a polgárlányt, aki aztán férjhez megy egy nagyon becsületes, de nagyon közepszerű gyógyszerészhez. Az elbeszélés második része egy orosz vidéki kisvárosban játszódik le, ahol évek múlva, az időközben odaköltözött gyógyszerészcsalád békéjét feldúlja a váratlanul megjelenő báró. Itt is van egy Bobcsinszkijra és Dobcsinszkijra emlékeztető birtok nélküli földbirtokos (az elbeszélésben egyébként közvetlen hivatkozás is történik a 'Revizor' pétervári előadására), aki kotnyelességével pletykákkal mocskolja be a gyógyszerészcsaládot. Az asszony kitart férje mellett, de választása életébe kerül.

Az elbeszélést a magyar olvasó számára Brassai fedezte fel, és azóta sem fordította más magyarra. A fordítás a realista hagyományokhoz igazodik: szabadon adja vissza a szerző gondolatait. Ahol szükség van, hozzáértéssel tarkítja az oroszból magyarra fordított szöveget német, latin, francia idézetekkel, s hasonló szakértelemmel keveri az orosz gyógyszerész a fűvész Brassai tolmácsolásában a különböző gyógynövényeket és porokat.

De Brassai nemcsak az orosz irodalom első közvetlen magyar tolmácsolója volt, hanem a műfordítás elvi kérdéseivel is behatóan foglalkozott. A Szépirodalmi Figyelő 1861. évi kötetében hosszú cikksorozatban fejti ki a fordításra vonatkozó álláspontját. A témát sokszorosan körüljáró polemikus stílusában vitatkozik azokkal, akik, ha megjelenik „egy átnyelvített beszélyke”, azonnal rásütik a „műfordítás bélyegét.” Panaszos kifakadásokkal illeti az irodalmi nyelv „elnemzetietlenítését”, annál is inkább, mert ezt a kárt benne a fordítások tették. A fordítás olyan legyen, mintha a szerző az ő „egész egyéniségével, képzelődéseivel és eszével tiszta magyar és magyarul beszélő családban nevelkedve, magyarul írta volna meg az illető munkát.” A szavakkal való vesződés helyett azt ajánlja, hogy „fordítsák figyelmüket a mondatra. Ébressze phrasisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándékolt ébresztetni az eredetiben, s a fordítás hű lesz, ha szinte tán a szótár-író egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetibe foglaltakkal szembe állítani.”¹² Brassainál tehát a műfordítás

¹¹ 'A köpenyeg' Gogol egy másik elbeszélésében, a 'Sztaroszvetszkije pomescsiki' (Régimódi földbirtokosok) cíművel egy füzetben került kiadásra, amit S(ükei) K(ároly) fordított magyarra 'Egy kép a régi jó időből' címen és először a Szépirodalmi Lapok 1853. évi 41–43. számaiban tett közzé. A két elbeszélés az Olcsó Könyvtár 1875. évi 23–24. számaként jelent meg. – Az 'Előkelő világ' 1875-ben az Olcsó Könyvtár 17–18. száma volt. Sikerükre jellemző, hogy az Olcsó Könyvtár sorozatában a kilencvenes évek folyamán újabb kiadást érnek el.

¹² Brassai Sámuel: Mégis valami a fordításról. Szépirodalmi Figyelő, 1861. 787. A tanulmány folytatásokban jelent meg a 19., 20., 27., 28., 30., 31., 33., 48., 49., 50. számban.

egyrészt az idegen irodalom közvetítésének, másrészt az anyanyelv kiművelésének eszköze. A szavak lefordításának formai hűségénél többre becsüli a gondolatok és érzelmek tolmácsolásában rejlő tartalmi hűséget, ami úgy valósítható meg, ha a műfordítás súlypontját a szavakról a mondatokra helyezzük át.

Brassai Sámuel messze szétágazó tudományos és irodalmi munkásságának újraértékelését csak egyes szaktudományok, a nyelvészet, irodalomtörténet, zeneelmélet, neveléstudomány, filozófia, közgazdaság, állattan, növénytan, földrajz, matematika végezhetik el. Filozófiai állásfoglalása idealista volt, amint azt a Mentovich Ferencsel folytatott vitáiból megismertük.¹³ Az orosz műfordítás munkásságának kétségtelenül csak egy kis részlete, de ezzel is hozzájárult ahhoz, hogy haladó hagyományaink képviselői közé sorolhassuk. (...)

---

¹³ Mentovich Ferenc. Bukarest, 1952. 104.